

Черниш Тетяна Олександрівна, доктор філологічних наук, професор
Київ, Україна

ІЗ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Одним із видатних досягнень сучасного слов'янського порівняльно-історичного мовознавства стала реконструкція лексико-семантичної та словотвірної систем праслов'янської мови, що, у свою чергу, вивело на якісно новий рівень праслов'янську лексикографію як окрему галузь компаративного циклу. Студії в цій царині, зокрема ті, що пов'язані з семантичною реконструкцією, висувають потребу в подальшому опрацюванні апарату, який застосовується в історико-етимологічних дослідженнях. Серед явищ історико-дериваційного характеру, котрі мають враховуватися в теорії і практиці етимологізування, понадто ж у контексті реконструкції історико-етимологічних гнізд слов'янської лексики, важливе місце посідають множинна мотивація, пов'язана, серед іншого, із багатозначністю дериваційних моделей, яка, у свою чергу, відображає семантичну варіативність етимона. Варіативність ономасіологічної інтерпретації формальних дериваційних моделей є співвідносною з переосмисленням вихідної семантики етимона. Значеннєві варіанти спільної дериваційної моделі можуть бути рознесеними між різними ідіомами, у межах яких відповідні слова виступають як однозначні. Етимологічний аналіз подібних випадків має брати до уваги можливість реконструкції у відповідній прамові не лише праформи як такої, а й семантичного підґрунтя тих чи інших її континуантів. Зазначена ситуація може ускладнюватися явищем множинної вмотивованості, при якій спільна твірна база чи кілька таких баз отримують, при однаковому дериваційному оформленні, більш ніж одне мотиваційне витлумачення, відображаючи різні осмислення одного й того ж денотата. Прикладом такої ситуації може служити етимологічний

аналіз низки слов'янських лексем, що позначають рослину кропива (*Urtica*), що виводяться з псл. **kopriva* і належать до історико-етимологічного макрогнізда з коренями псл. **kyp-* / **kvar-* / **kop-*, у його межах – до гнізда псл. **korъ*, а у складі цього останнього – до мікрогнізда псл. **koprъ* (цсл. *копрѣ*[Ⓡ][Ⓛ], укр. *кропива*, діал. *краніва*, *кroppи'ва*, діал. *покрива*, *покрівка* (з польської), рос. *кранива*, діал. *краниво*, *кранивь*, блр. *краніва*, стпол. (pluralia tantum) *koperwy*, пол. діал. *koprzywa*, пол. *pokrzywa*, кашуб. *k^hopřäwa*, *k^hóprěwa*, *kopřěva*, *kopřěvé*, *kopřěvíca*, чес. *kopřiva*, слц. *koprivka*, діал. *koprva*, влуж. *korříwa*, нлуж. *korśíwa*, болг. *коприва*, діал. *копривъ*, *покрива*, мак. *коприва*, схв. *кòприва*, *копрва*, діал. *куприва*, слн. *kopríva*, *kropiva*. Похідність псл. **kopriva* (з ад'єктивним суфіксом *-iv-*) від псл. **koprъ* як назви пахучої рослини (звідси й укр. *кроп* тощо) є найвірогіднішою, а твірною семантикою тут виступає первісне значення кипіння, далі – випаровування, супроводжуване виділенням різкого запаху. Інша гіпотеза (В. Махек) пов'язує назву цієї рослини з належним до цього ж гнізда генетично відмінним, але формально подібним дієсловом псл. **kropiti* (пор. укр. *окрін* «кипляча вода»), оскільки кропиву додавали у корм худобі в холодну пору року і при цьому попередньо її ошпарювали (*кroppили*) окропом (пекуче відчуття від кропиви В.А.Меркулова порівнювала і з болем, що його спричиняє *окрін*, падаючи різкими *кroppлями*). Слід визнати, що всі три версії не є взаємно виключними; інакше кажучи, можливим є «плюралізм» мовних факторів, що впливали на генезу зазначених назв кропиви, тобто взаємонакладання впливів кількох мовних одиниць, що відзначаються, з одного боку, матеріальною фонетичною подібністю (*k-p-r*, *k-r-p*), а з іншого, вираженням неоднакових мотиваційних ознак, здатних, проте, забезпечувати номінацію того самого денотата. На відміну від назв кропиви, підставою яких є палюче тактильне відчуття (укр. *жигучка*, рос. *жегуха*, блр. *джгучка*, *жижка*, пол. *żagwica*, чес. діал. *žaroš*, схв. *жагачица*, *paljika*, *жарига*, слн. *žigavica*, *žarnica* тощо), слова типу укр. *кропива*, хоч і генетично пов'язані з

«термічним» коренем **kop-*, але їхня екстралінгвістична мотивація все ж є дещо іншою, дістаючи саме таке, високотемпературне витлумачення у тому разі, коли вони зіставляються з дієсловом псл. **kropiti*.

Автори Етимологічного словника білоруської мови взагалі висловлюють припущення про позаслов'янську генезу слів типу укр. *кропива*, припускаючи можливість запозичення з італ. **kapr-īva*, коренева частина якої зводиться до назви кози – лат. *capra* «коза» (тобто блр. *краніва* – це «козина трава», пор. блр. *казіна* «дика трава, неплодюча заболочена лука, де росте дуже жорстка дика трава (бур'ян)», або, у іншій мотивації, «ядуча трава».

Таким чином, множинність етимологічних розв'язань може бути відображенням не лише дослідницького релятивізму, а й множинності реальних рис етимологізованих лексем і позначуваних ними об'єктів і явищ дійсності. Водночас на сприйняття слова у плані його внутрішньомовних відношень дериваційної мотивації здатен впливати і такий чинник, як генетично не зумовлена зовнішня подібність, що може супроводжувати чи навіть викликати розподібнення пов'язаних за своїм походженням одиниць. Прикладом такого розриву первинних етимологічних зв'язків і зближення на підставі вторинно набутого вигляду з одиницями іншої генези, але водночас близької семантики, можуть бути наслідки метатези на кшталт іє. **pek^u* - > лит. *kèpti* «пекти», пор. укр. діал. *копка* «невелика заглибина або ніша, куди загортають жар», що її А. П. Непокупний уважав за можливе пов'язувати і з укр. *копати* (пор. також іншу назву цієї ж реалії укр. діал. *ямка*), і зі щойно згаданою метатезою, яка, отже, ніби переносить цей корінь із одного термічного гнізда (псл. **pek-*) в інше, те, про яке мова йшла вище.